Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
International Journal of Turkish World Studies
e-ISSN: 2651-5180

Yıl / Year: 2026 Cilt-Sayı / Vol-Issue: 9(1) ss/pp: 115-142
Geliş Tarihi / Received: 12.04.2026
Kabul Tarihi / Accepted: 22.05.2026
Yayın Tarihi / Published: 12.06.2026

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: 10.37879/utdad.2026.115

Atıf / Citation: Demirkaynak, N. N. (2026). Reel Politik ve Yumuşak Güç Ekseninde Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri: Kafkasya Denklemi ve Eğitim Diplomasisi (1920-1930). *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 115-142.

REEL POLİTİK VE YUMUŞAK GÜÇ EKSENİNDE ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ: KAFKASYA DENKLEMİ VE EĞİTİM DİPLOMASİSİ (1920-1930)

Nisa Nur DEMİRKAYNAK*

Öz: Birinci Dünya Savaşı'nın ardından küresel ölçekte meydana gelen radikal sistemik dönüşümler, Anadolu'da var olma mücadelesi veren Ankara Hükümeti ile Ekim Devrimi sonrası Batılı kapitalist devletlerin çevreleme ve askerî müdahale politikalarına maruz kalan Sovyet Rusya'yı pragmatik bir ittifak arayışına itmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, Atatürk ve Lenin liderliğinde 1920'li yıllarda şekillenen Türk-Sovyet ilişkilerini, Kafkasya jeopolitiği ve eğitim diplomasisi bağlamında, Uluslararası İlişkiler disiplininin realizm ve yumuşak güç kuramları çerçevesinde derinlemesine analiz etmektir. İki rejimin ideolojik (milliyetçilik ve komünizm) zıtlıklarına rağmen "Batı emperyalizmi" ortak ontolojik tehdidi altında kurdukları stratejik yakınlaşma, Kafkasya coğrafyasını bir çatışma alanından ziyade karşılıklı tavizlerin verildiği bir denge ve pazarlık alanına dönüştürmüştür. Çalışmada, Gümrü, Moskova ve Kars antlaşmalarıyla şekillenen sınır diplomasisi ve askerî ittifakın (sert güç) yanı sıra, dönemin eğitim, kültür ve teknik uzmanlık transferleri (yumuşak güç) de incelenmektedir. Süreç analizi (process tracing) yöntemiyle elde edilen bulgular, Türkiye'nin komünizm ideolojisine karşı iç politikada kesin bir hukuki ve siyasi korumacılık sergilerken, dış politikada Sovyet tecrübesinden pragmatik bir devlet aklıyla faydalandığını göstermektedir. Bu bağlamda araştırma, devletlerin beka kaygılarının ve jeopolitik çıkarlarının ideolojik farklılıklara her zaman üstün geldiği tezini tarihsel ve arşivsel belgelerle kanıtlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Atatürk Dönemi, Kafkasya Denklemi, Sovyetler Birliği, Eğitim Diplomasisi, Realizm.

Abstract: The radical systemic transformations that occurred on a global scale following the First World War pushed the Ankara Government, which was fighting for survival in Anatolia, and Soviet Russia, which was subjected to the containment and military intervention policies of Western capitalist states after the October Revolution, into a pragmatic search for an alliance. The primary objective of this study is to analyze in depth the Turkish-Soviet relations shaped under the leadership of Atatürk and Lenin in the 1920s within the framework of the realism and soft power theories of the International Relations discipline, specifically in the context of Caucasus geopolitics and educational diplomacy. Despite the ideological (nationalism and communism) contradictions of the two regimes, the strategic rapprochement they established under the common ontological threat of "Western imperialism" transformed the Caucasus geography from a zone of conflict into an area of balance and negotiation where mutual concessions were made. In addition to the border diplomacy and military alliance (hard power) shaped by the Treaties of Alexandropol, Moscow, and Kars, the educational, cultural, and technical expertise transfers (soft power) of the period are also examined. The findings obtained through the process tracing method demonstrate that while Turkey exhibited strict legal and political protectionism in domestic politics against the

ideology of communism, it pragmatically utilized the Soviet experience in foreign policy with a realist state mind. In this context, the research proves with historical and archival documents the thesis that the survival concerns and geopolitical interests of states always prevail over ideological differences.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Atatürk Era, Caucasus Equation, Soviet Union, Educational Diplomacy, Realism.

1. GİRİŞ

Uluslararası sistemin yapısal dinamikleri incelendiğinde, büyük çaplı küresel savaşların ardından gelen geçiş dönemlerinin, yerleşik güç dengelerini sarstığı ve aktörleri radikal dış politika revizyonlarına zorladığı görülmektedir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Birinci Dünya Savaşı, Westphalia düzeninden bu yana süregelen monarşik imparatorluklar sistemini tasfiye ederken, ortaya çıkan jeopolitik boşluklar üzerinde yeni siyasi rejimlerin ve ideolojik kutupların yükselmesine zemin hazırlamıştır. Bu kaotik ve yeniden yapılanma sürecinin en çarpıcı kesiti, şüphesiz Anadolu coğrafyasında millî bir varoluş mücadelesi veren Ankara Hükümeti ile Çarlık Rusyası'nın enkazı üzerinde yükselen Bolşevik yönetimi arasında gelişen ilişkilerde saklıdır. Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilen, Sevr Antlaşması ile egemenlik hakları tamamen elinden alınmak istenen Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti, uluslararası arenada meşruiyetini tanıyacak ve askerî-mali destek sağlayacak müttefiklerden yoksundur. Aynı tarihsel kesitte, 1917 Ekim Devrimi ile iktidarı ele geçiren Bolşevik Rusya ise, hem kendi içindeki Beyaz Ordu unsurlarıyla kanlı bir iç savaş yürütmekte hem de Batılı kapitalist güçlerin doğrudan askerî müdahalelerine ve diplomatik abluka politikalarına karşı hayatta kalma mücadelesi vermektedir.

Uluslararası İlişkiler disiplininin klasik ve yapısal realizm teorilerinin temel varsayımlarına göre, anarşik bir uluslararası sistemedevletlerin sergilediği en birincil, refleksif ve rasyonel davranış "beka" (survival) motivasyonudur. Sistemsel tehditlerin zirveye ulaştığı ve devletlerin varlığının ontolojik bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığı kriz dönemlerinde, dış politikadaki ideolojik, normatif veya kültürel farklılıklar rasyonel bir dışlama mekanizmasıyla arka plana itilir. Bu bağlamda, içsel toplumsal inşa süreçleri ve felsefi kökenleri açısından birbirine taban tabana zıt olan iki hareket—bir tarafta seküler-milliyetçi bir burjuva ulus-devletini hedefleyen Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Ankara Hükümeti, diğer tarafta ise proleter enternasyonalizmini ve küresel sınıfsız toplumu şiar edinen Vladimir Lenin liderliğindeki Moskova yönetimi—"Batı emperyalizminin küresel yayılmacılığı" ortak paydasında ve ortak düşman algısında birleşmişlerdir. Bu stratejik yakınlaşma, romantik bir ideolojik kardeşliğin ya da kalıcı bir doktrinel uyumun değil; iki rasyonel aktörün uluslararası sistemin dayattığı çevreleme ve yok etme politikalarına karşı geliştirdikleri realist bir hayatta kalma stratejisinin ürünüdür.

Türk-Sovyet yakınlaşmasının bu tarihsel ve kuramsal seyrinde, pragmatik dış politika hamlelerinin en çetin sınavlarının verildiği ve ilişkilerin stratejik yönünü tayin eden en kritik coğrafi bölge Kafkasya olmuştur. Kafkasya, coğrafi konumu itibarıyla Anadolu ihtilalinin ihtiyaç duyduğu, Batı ablukasını yaracak yegane kaynak olan Sovyet askerî ve mali yardımlarının (altın, silah, mühimmat) Anadolu'ya ulaştırılabileceği tek güvenli kara ve deniz lojistik koridorunu teşkil etmekteydi. Buna karşılık, Bolşevik liderliği açısından Kafkasya'daki güney cumhuriyetlerinin (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) kontrol altına alınması ve hızlı bir şekilde Sovyetleştirilmesi, hem İngiliz emperyalizminin Bakü petrol yatakları ve Hindistan ticaret yolları üzerindeki nüfuzunu kırmak hem de Rusya'nın güney sınırlarında anti-Bolşevik bir "tampon bölge" kurulmasını engellemek adına hayati bir öneme sahipti. Dolayısıyla Kafkasya coğrafyası, 1920-1922 yılları arasında iki aktör için potansiyel bir çatışma ve nüfuz rekabeti riski barındırmakla birlikte, yürütülen deha ürünü lider diplomasisi sayesinde karşılıklı çıkarların optimize edildiği, sınırların realist tavizlerle çizildiği bir pazarlık ve dengeleme alanına dönüştürülmüştür.

Ancak Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin niteliği, literatürde genellikle yapıldığı gibi sadece cephedeki askerî harekatları destekleyen, mühimmat akışını sağlayan veya doğu sınırlarını tahkim eden bir "sert güç" (hard power) ve savunma ittifakından ibaret görülmemelidir. İlişkilerin, askerî tehditlerin nispeten azaldığı, Cumhuriyet'in ilan edildiği ve her iki devletin de içsel kurumsallaşma, kurucu ideolojiyi pekiştirme

ve modernleşme süreçlerine odaklandığı 1920'li yılların ortalarından itibaren gelişen "yumuşak güç" (soft power) ve eğitim/teknik diplomasisi kanalları da mevcuttur. Dönemin Ankara devlet aklı, ülke sınırları içerisinde komünist ideolojinin örgütlenmesini, yayılmasını ve rejim için bir iç güvenlik tehdidi haline gelmesini en sert hukuki, polisiye ve siyasi tedbirlerle engellerken; dış politikada ve iktisadi kalkınma hamlelerinde Sovyetler Birliği'nin pedagoji, teknik eğitim, sanayi planlaması ve kolektif üretim uzmanlıklarından en üst düzeyde yararlanmayı başarmıştır. Bu durum, dış politikada mutlak bir pragmatizmin, iç politikada ise tavizsiz bir ideolojik korumacılığın eşzamanlı olarak nasıl yürütülebileceğinin uluslararası ilişkiler tarihindeki en çarpıcı örneklerinden biridir.

Bu çalışmanın amacı, 1920-1930 yılları arasında Atatürk ve Lenin liderliğinde şekillenen Türk-Sovyet ilişkilerini, Kafkasya jeopolitiği ve eğitim diplomasisi bağlamında, Uluslararası İlişkiler disiplininin kuramsal araçlarını kullanarak derinlemesine analiz etmektir. Bu çalışma, iki yeni rejimin kendi devlet bekaları ve ulusal çıkarları doğrultusunda ideolojik zıtlıklarını nasıl pragmatik bir iş birliğine tahvil ettiklerini ve bu sürecin modern Türkiye'nin hem sınır güvenliğine hem de kurumsal kalkınma hamlelerine olan etkisini açıklamayı amaçlamaktadır. Siyasi ve askeri tarihin ötesine geçerek disiplinlerarası bir perspektif sunmayı hedefleyen bu çalışmada, Kafkasya coğrafyasının bir çatışma alanından ziyade masada karşılıklı tavizlerle yönetilen bir "pazarlık ve denge köprüsü" olarak kurgulanması ve bu köprünün zamanla nasıl bir teknik/eğitim transferi kanalına dönüştüğü incelenmektedir. Nihayetinde bu çalışma, "Atatürk ve Lenin dönemi diplomasisinde Kafkasya ve eğitim politikaları, uluslararası sistemde dışlanan iki aktörün anti-emperyalist bir blok inşasında ve içsel modernleşme süreçlerinde nasıl stratejik birer enstrüman olarak kullanılmıştır?" sorusuna cevap aramayı amaçlamaktadır.

2. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE: TEHDİT DENGESİ VE YUMUŞAK GÜÇ

Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde, yapısal ve ideolojik düzlemde birbirine tamamen yabancı, hatta örtük bir biçimde birbirinin varoluşsal zeminini tehdit eden rejimlerin stratejik ortaklıklar kurması, teorik açıdan açıklanmaya muhtaç bir fenomendir. Tarihsel süreç incelendiğinde, kurucu felsefesi burjuva milliyetçiliği ve seküler bir ulus-devlet inşası olan Ankara Hükümeti ile proletarya diktatörlüğünü ve cihanşümul bir sosyalist devrimi hedefleyen Moskova Bolşevik yönetiminin ittifakı, salt bir tarih anlatısının ötesinde, dış politika analizinin kuramsal araçlarıyla anlamlandırılmalıdır. Bu doğrultuda, söz konusu dönemdeki Türk-Sovyet etkileşiminin niteliğini, sınırlarını ve tarihsel evrimini açıklamak adına tek bir kuramsal yaklaşım yeterli olmamaktadır. İlişkilerin askeri, lojistik ve stratejik safhasını oluşturan 1920-1923 dönemi Yapısal Realizm ve "Tehdit Dengesi" (Balance of Threat) kuramı ile anlamlandırılırken; 1923 sonrasında filizlenen kurumsal, teknik ve eğitime dayalı etkileşim ağları "Yumuşak Güç" (Soft Power) ve "Eğitim Diplomasisi" (Educational Diplomacy) kavramsal çerçevesiyle analiz edilmek zorundadır.

2.1. Yapısal Realizm, Anarşi ve Tehdit Dengesi (Balance of Threat) Kuramı

Uluslararası sistemin merkezi bir otoriteden yoksun, yani "anarşik" yapısı, devletleri kendi başlarının çaresine bakmaya (self-help) ve hayatta kalabilmek adına güç devşirmeye zorlar. Klasik realist teorisyenlerden Hans Morgenthau ve yapısal realizmin kurucusu Kenneth Waltz, devletlerin dış politika davranışlarını yönlendiren temel motivasyonun güç ve beka arayışı olduğunu savunur. Ancak güç dengesi (balance of power) kuramı, devletlerin sistemdeki saf askeri ve ekonomik kapasite dağılımına bakarak otomatik olarak en güçlü aktöre karşı ittifak kurduğunu iddia ederken; Stephen Walt, bu yaklaşımı revize ederek "Tehdit Dengesi" teorisini ortaya koymuştur. Walt'a göre devletler, uluslararası sistemde sadece saf bir güç birikimine karşı değil, kendilerine yönelik doğrudan, somut ve acil bir "tehdit" oluşturan aktörlere karşı dengeleme (balancing) eğilimi gösterirler (Walt, 1987).

Walt, bir aktörün tehdit olarak algılanmasında dört temel değişken ileri sürer: Toplam güç, coğrafi yakınlık, saldırgan askeri yetenekler ve saldırgan niyetler. Bu kuramsal matris 1920'lerin başına uygulandığında, hem Ankara'daki direniş hareketi hem de Moskova'daki yeni Bolşevik rejim için bu dört kriteri de en radikal biçimde karşılayan ortak tehdit odağının İtilaf Devletleri (özellikle İngiltere ve Fransa) olduğu görülür. İngiltere liderliğindeki Batı emperyalizmi, coğrafi olarak her iki aktörü de çevrelemiş, askeri

ve ekonomik olarak imha edici bir niyetle sahaya inmiştir. Dolayısıyla realizmin "ortak tehdit karşısında rasyonel dengeleme" ilkesi gereği, Ankara ve Moskova, aralarındaki doktrinel uçurumları bir kenara bırakarak sistemsel anarşinin dayattığı hayatta kalma refleksine boyun eğmişlerdir.

Bu stratejik ortaklık, tarafların birbirine duyduğu mutlak bir güvenden değil, aksine nesnel çıkarların örtüşmesinden neşet etmiştir. Morgenthau'nun belirttiği gibi, dış politikada ahlaki normlar, ideolojik dogmalar veya duygusal tercihler, ulusal çıkar (national interest) ve devletin bekası gerçeğiyle çatıştığı anda rasyonel karar alıcılar tarafından hızla tasfiye edilir (Morgenthau, 1948). Mustafa Kemal Atatürk ve Vladimir Lenin, uluslararası siyasetin bu acımasız doğasını son derece rasyonel okuyan iki realist liderdir. Ankara, Bolşevik ideolojinin Anadolu'nun muhafazakar-milliyetçi yapısına sızmasından ne kadar endişe duyuyorsa; Moskova da Türk milliyetçiliğinin Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman unsurları harekete geçirmesinden o kadar şüphe ediyordu. Ancak her iki lider de rasyonel bir çıkar analizi yaparak, öncelikli tehdidi (Batı emperyalizmini) bertaraf edene kadar bu karşılıklı şüpheleri dondurmak ve Kafkasya üzerinden somut bir askeri-lojistik iş birliği yürütmek zorunda olduklarının bilincindeydi.

2.2. Rasyonalizm ve İdeolojinin Araçsallaştırılması

Realist kuramın dış politikada ideolojiyi ikincil bir unsur olarak görmesi, ideolojinin tamamen önemsiz olduğu anlamına gelmez. Aksine, hem Türk hem de Sovyet dış politikasında ideoloji, ulusal çıkarları gizleyen, kitleleri mobilize eden veya diplomatik pazarlıklarda el yükseltmeye yarayan pragmatik bir enstrüman olarak araçsallaştırılmıştır. Lenin ve Çiçerin liderliğindeki Sovyet diplomasisi, Anadolu hareketini marksist literatüre uydurarak "anti-emperyalist bir burjuva-demokratik devrim" olarak kodlamış, böylece kendi kamuoyuna ve Üçüncü Enternasyonal'e (Komintern) yapılacak askeri yardımların ideolojik meşruiyetini sağlamıştır. Moskova, Ankara'yı Batı kapitalizminin doğuya yayılmasını engelleyen askeri bir kalkan ve tampon bölge olarak konumlandırmıştır (Aslan, 2018).

Ankara Hükümeti ise, Mustafa Kemal Paşa'nın diplomatik dehası sayesinde, Sovyetlerin bu ideolojik beklentilerini muazzam bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet liderliğine yazdığı mektuplarda ve resmi söylemlerinde "emperyalizme ve kapitalizme karşı ortak savaş" retoriğini sıklıkla kullanarak Moskova'nın lojistik desteğini (silah, mühimmat ve altın) sıcak tutmayı başarmıştır. Ancak bu söylemsel yakınlık, hiçbir zaman sahada ideolojik bir tavize dönüşmemiştir. Türk devlet aklı, dış politikada Sovyetler ile en üst düzeyde askeri ittifak kurarken, iç politikada komünist örgütlenmeleri çok sıkı bir denetim altında tutmuş, hatta yerli komünist hareketleri kontrol edebilmek adına bizzat devlet eliyle resmi bir Türkiye Komünist Fırkası kurdurmuştur. Bu durum, realizmin "iç güvenlikte mutlak egemenlik, dış ilişkilerde mutlak pragmatizm" ilkesinin uluslararası ilişkiler literatüründeki en kusursuz örneklerinden biridir. İdeoloji, dış politikanın yönünü çizen bir kılavuz değil, rasyonel devlet çıkarlarının hayata geçirilmesini kolaylaştiren diplomatik bir dil olarak işlev görmüştür.

2.3. Sert Güçten Yumuşak Güce ve Eğitim Diplomasisine Geçiş

Lozan Barış Antlaşması ile askeri zaferlerin uluslararası hukuk zemininde tescil edilmesi, Türk-Sovyet ilişkilerinin yapısal dinamiklerinde yeni bir safhayı tetiklemiştir. Batı cephesindeki askeri tehdidin minimize edilmesi ve her iki devletin de kendi sınırları içinde kurumsal inşa ve modernleşme süreçlerine odaklanması, askeri ittifaka dayalı "sert güç" odaklı analizleri tek başına yetersiz kılmıştır. 1923 sonrasındaki kurumsallaşma, iktisadi planlama ve toplumsal dönüşüm evresini açıklayabilmek adına Joseph Nye tarafından kavramsallaştırılan "Yumuşak Güç" (Soft Power) ve bunun operasyonel bir alt disiplini olan "Eğitim Diplomasisi" (Educational Diplomacy) kuramsal çerçeveye dahil edilmelidir (Nye, 2004).

Nye'a göre yumuşak güç; bir devletin askeri ya da ekonomik zorlama yöntemlerine başvurmadan, kendi kültürel değerleri, ideolojik cazibesi, eğitim sistemi ve kurumlarının niteliği sayesinde uluslararası sistemde partnerlerini ikna etme ve ortak hedeflere çekme kabiliyetidir. Eğitim diplomasisi ise bu kabiliyetin somut bir dış politika enstrümanı olarak sahaya yansımasıdır. Bir devletin kendi bilimsel birikimini,

pedagojik modellerini, teknolojik uzmanlığını ve entelektüel sermayesini ikili ilişkilerde bir iş birliği alanı ve nüfuz mekanizması olarak kullanması sürecidir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte rasyonalist, pozitivist ve muasır medeniyet odaklı bir toplumsal dönüşüm hamlesi başlatan Ankara, sanayileşme ve teknik eğitim alanında köklü bir kurumsal yapı ve nitelikli insan gücü açığıyla karşı karşıyaydı. Diğer tarafta Sovyetler Birliği ise, Çarlık döneminin elitist eğitim yapısını tasfiye ederek, üretimi ve endüstriyel istihdamı merkeze alan "Politeknik Eğitim" modelini geliştirmiş ve planlı kalkınma hamleleriyle ağır sanayide muazzam bir ivme yakalamıştı. Ankara'daki devlet aklı, Sovyetlerin bu teknik ve pedagojik başarı grafiğini, Batılı kapitalist güçlerin ekonomik ve siyasi boyunduruğuna girmeden kalkınmayı sağlayacak stratejik bir "yumuşak güç ve teknoloji transferi" fırsatı olarak değerlendirmiştir (Budak, 2021).

Bu doğrultuda 1924-1930 yılları arasında iki ülke arasında yoğun bir öğrenci, öğretmen, mühendis ve teknik uzman akışı başlatılmıştır. Ancak bu yumuşak güç etkileşimi, neşet eden asimetrik bilgi akışının Türkiye'nin Sovyet sistemine bağımlı bir peyk devlet haline gelmesine izin verilmeden yürütülmüştür. Türk dış politikası, Sovyet yumuşak gücünü edilgen bir şekilde ithal etmek yerine, onu mutlak bir millî egemenlik süzgecinden ve ideolojik filtrasyondan geçirerek "kontrollü bir modernleşme" (controlled modernization) enstrümanı olarak kurgulamıştır. Sonuç olarak, 1920'lerin başında Kafkasya'da sert gücün ve namluların gölgesinde çizilen diplomatik sınırların içi, 1920'lerin sonuna doğru yumuşak gücün, teknik uzmanlığın ve eğitim diplomasisinin kurumsal ağlarıyla tahkim edilmiştir.

3. JEOFÜZİKSEL VE STRATEJİK BİR PAZARLIK ALANI ORAK KAFKASYA DENKLEMİ (1920-1921)

3.1. Bolşevik Yayılmacılığı ve Ankara'nın Lojistik Mecburiyeti

Birinci Dünya Savaşı'ni bitiren ateşkes antlaşmalarının ardından, Güney Kafkasya coğrafyası uluslararası siyasetin en karmaşık ve istikrarsız çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Çarlık Rusyası'nın çöküşüyle birlikte bölgede ortaya çıkan otorite boşluğunda kurulan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan cumhuriyetleri, hem kendi aralarındaki sınır itilafları hem de küresel aktörlerin nüfuz mücadeleleri nedeniyle sürekli bir varoluş krizi yaşamaktaydı. Özellikle İngiltere'nin Bakü petrollerini kontrol altında tutma ve Hazar havzasında Bolşevizm karşıtı bir barikat kurma stratejisi, bölgeyi İtilaf Devletleri'nin açık bir operasyon sahasına dönüştürmüştü. Ankara'da kurulan millî hükümet için bu durum, Doğu Anadolu'nun güvenliğini doğrudan tehdit eden ve Anadolu ihtilalini doğudan çevreleyen bir "Kafkas Seddi" anlamına gelmekteydi. Eğer bu seddin İtilaf Devletleri güdümündeki yerel aktörler tarafından tahkim edilmesi engellenemezse, Milli Mücadele'nin askeri olarak iki ateş arasında kalması ve tasfiye edilmesi kaçınılmaz bir jeopolitik realiteydi.

Diğer tarafta, Rus İç Savaşı'nda Beyaz Ordu unsurlarını büyük ölçüde mağlup eden ve Kızıl Ordu'yu güneye doğru sevk eden Vladimir Lenin liderliğindeki Bolşevik yönetimi için Kafkasya, hayati bir geçiş koridoruydu. Sovyet stratejik aklına göre, komünist devrimin küresel ölçekte tutunabilmesi ve Batılı kapitalist devletlerin kuşatmasını yarabilmesi için devrimin Doğu dünyasına, özellikle de sömürge karşıtı hareketlerin filizlendiği İslam coğrafyasına ihraç edilmesi gerekiyordu. Bu cihanşümul devrim vizyonunun ötesinde, Sovyet ekonomisinin endüstriyel olarak ayakta kalabilmesi için Bakü'nün zengin petrol yataklarına ve Kafkasya'nın hammadde kaynaklarına mutlak bir ihtiyaç duyulmaktaydı. Dolayısıyla Bolşeviklerin güneye doğru yayılma politikası, ideolojik bir yayılmacılığın yanı sıra rasyonel bir iktisadi ve askeri beka hamlesiydi. Ancak bu yayılmacılık eğilimi, Misak-ı Milli sınırları içinde bağımsız bir ulus-devlet kurmayı hedefleyen Ankara'nın egemenlik hassasiyetleriyle potansiyel bir çatışma riski barındırıyordu.

Bu noktada, Mustafa Kemal Paşa'nın deha düzeyindeki pragmatik dış politika vizyonu devreye girmektedir. Ankara, Batı cephesinde İngiliz destekli Yunan ordusuna karşı topyekun bir imha savaşı yürütürken, doğuda Sovyet Rusya gibi devasa bir askeri güçle karşı karşıya gelmenin intihar olacağını net bir şekilde analiz etmiştir. Üstelik Anadolu hareketinin rüştünü ispat edebilmesi için acilen paraya, silaha ve

mühimmata ihtiyacı vardı ve uluslararası sistemde bu lojistik desteği sağlayabilecek yegane aktör Moskova idi. Realizmin "öncelikli tehdit sıralaması" ilkesini uygulayan Ankara devlet aklı, Bolşevik yayılmacılığına askeri bir direnç göstermek yerine, bu gücü İtilaf Devletleri'ne karşı bir kaldıraç olarak kullanma yolunu seçmiştir. Bu stratejinin ilk somut belgesi, Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920'de, yani TBMM'nin açılışından hemen üç gün sonra Lenin'e gönderdiği tarihi mektuptur. Mektupta, emperyalizme karşı ortak mücadele iradesi beyan edilirken, Sovyet Rusya'nın Kafkasya'daki harekatlarına kolaylık sağlanacağı ve bölgedeki Müslüman unsurların Bolşevik yönetimine karşı kışkırtılmayacağı güvencesi dolaylı olarak verilmiştir.

Bu diplomatik manevranın hemen ardından, 27 Nisan 1920'de Kızıl Ordu Bakü'ye girdiğinde ve Azerbaycan Sovyetleştiğinde, Ankara bu duruma stratejik bir sessizlikle onay vermiştir. Bu hamle, romantik bir Türk dünyası dayanışması ideali yerine, Anadolu'nun kurtuluşunu merkeze alan realist devlet aklının somut bir tezahürüdür. Azerbaycan'ın Sovyetleşmesine izin verilmesi karşılığında, Moskova'dan Anadolu'ya akacak olan altın ve silah koridoru ("Kafkas Duvarı"nın yıkılmasıyla) resmen açılmıştır. Ankara, ideolojik veya duygusal saiklerin dış politikayı esir almasına izin vermeyerek, bir Türk cumhuriyetinin Sovyetleşmesine göz yumma pahasına Milli Mücadele'nin lojistik can damarını güvence altına almıştır.

3.1.1. İlk Diplomatik Temaslar: Bekir Sami Bey Heyeti ve Moskova'nın "Ermenistan" Şartı

Ankara ve Moskova arasındaki ilk resmi diplomatik temasların kurulması, her iki tarafın da birbirini jeopolitik bir satranç tahtasında tarttığı, güven krizlerinin ve stratejik blöflerin zirve yaptığı son derece sancılı bir süreç olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın 26 Nisan 1920 tarihli mektubunun Moskova'ya ulaşmasının ardından, TBMM Hükümeti vakit kaybetmeden Sovyet Rusya ile resmi bir ittifak antlaşması imzalamak ve acil ihtiyaç duyulan askerî ve mali yardımları güvence altına almak amacıyla Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında, İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in de yer aldığı yüksek düzeyli bir heyeti Moskova'ya göndermiştir. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkan heyet, dönemin zorlu fiziki şartları ve Kafkasya'daki istikrarsızlıklar nedeniyle ancak 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşabilmiştir. Heyetin bu uzun yolculuğu sırasında Kafkasya'daki dengeler değişmiş, Kızıl Ordu Azerbaycan'ı Sovyetleştirerek Anadolu sınırlarına bir adım daha yaklaşmıştır.

Bekir Sami Bey heyetinin Moskova'daki temasları, Sovyet diplomasisinin klasik oyalama ve taviz koparma taktikleriyle karşı karşıya kalmıştır. Türk heyetini Dışişleri Halk Komiseri (Bakanı) Georgiy Çiçerin karşılamış ve görüşmeler 24 Temmuz 1920'de resmen başlamıştır. Çiçerin, Çarlık Rusyası aristokrasisinden gelen, diplomasinin inceliklerine hakim ve Bolşevik yayılmacılığını Kafkasya'da maksimize etmeye çalışan bir diplomattı. Çiçerin'in Türk heyetine sunduğu ilk şartlar, Ankara için tam bir diplomatik şok etkisi yaratmıştır. Sovyet Dışişleri Komiseri, Ankara'ya yapılacak her türlü altın, silah ve mühimmat yardımının ön koşulu olarak; Türk ordusunun Ermenistan sınırında ilerlememesini ve daha da ağır bir şart olarak Bitlis, Van ve Muş illerinin kurulacak bir Ermeni devletine (veya özerk bölgesine) terk edilmesini talep etmiştir.

Bekir Sami Bey, TBMM'nin varlık sebebi olan Misak-ı Millî yeminine sıkı sıkıya bağlı bir diplomat olarak Çiçerin'in bu toprak talebini kesin ve sert bir dille reddetmiştir. Bekir Sami Bey'in savunması son derece rasyoneldi: Türkiye Büyük Millet Meclisi, emperyalistlerin Sevr Antlaşması ile dayattığı "Büyük Ermenistan" projesini reddettiği için bir bağımsızlık savaşı veriyordu; dolayısıyla Batı'nın Sevr'de dayattığı haritayı, Moskova'nın Bolşevik bir kılıfla Ankara'ya dikte etmesi kabul edilemezdi. Türk heyeti, yardımların gecikmesinin sadece Türk ordusunu zayıflatmayacağını, aynı zamanda Batı emperyalizminin Anadolu'yu aşarak doğrudan Kafkasya'ya ve Rusya'nın güney sınırlarına dayanacağını belirterek realist bir karşı-tehdit argümanı sunmuştur. Görüşmelerin bu noktada kilitlenmesi, her iki tarafın da "bekle-gör" stratejisine geçmesine neden olmuştur. Ancak Mustafa Kemal Paşa, dış politikada duygusal kopuşlara yer olmadığını bilerek heyetin Moskova'da kalmasını ve müzakereleri sürdürmesini emretmiştir. Bu kriz, ancak Batı cephesinde Yunan taarruzunun hızlanmasıyla aşılabilmiştir. Sovyet yönetimi, Türk ordusunun çökmesi halinde İngilizlerin Karadeniz ve Kafkasya'da mutlak hakimiyet kuracağını fark edince, Ermenistan şartını geçici olarak askıya almak zorunda kalmıştır.

3.2. Savaş ve Diplomasi Sarkaçında Doğu Cephesi ve Gümrü Antlaşması

Kafkasya denkleminin en kanlı ve çetin safhalarından biri, Sevr Antlaşması ile Doğu Anadolu toprakları üzerinde kurulması planlanan ve İtilaf Devletleri tarafından şımartılan Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti ile olan ilişkilerdi. Ermenistan'ın sınır tecavüzleri ve bölgedeki Türk nüfusa yönelik katliamları, Ankara açısından bardağı taşıran son damla olmuştur. Batı cephesindeki durumun belirsizliğine rağmen Mustafa Kemal Paşa, doğu sınırındaki bu ontolojik tehdidi kökten kazımak amacıyla Kazım Karabekir Paşa komutasındaki 15. Kolordu'yu tam yetkiyle harekete geçirmiştir. 1920 sonbaharında başlatılan Doğu Harekatı, Türk askeri tarihinin en planlı ve kesin neticeli taarruzlarından birine sahne olmuştur. Kısa sürede Sarıkamış, Kars ve Gümrü'yü geri alan Türk ordusu, Ermeni askeri gücünü tamamen felç etmiştir.

Sahanın askeri gerçekleri, masanın diplomatik dilini doğrudan dikte etmiştir. Çaresiz kalan Ermenistan Hükümeti barış talep etmek zorunda kalmış ve 2-3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Gümrü Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin uluslararası alanda akdettiği ilk resmi antlaşma olma özelliğini taşımaktadır. Bu antlaşma ile Ermenistan, Sevr Antlaşması'nı tanımadığını ilan etmiş, Kars ve çevresinin Türkiye toprağı olduğunu kabul ederek Misak-ı Milli'nin doğu sınırlarının ilk büyük parçasını tescillemiştir. Askeri bir zaferin diplomatik başarıya tahvil edilmesinin ötesinde Gümrü, uluslararası ilişkilerde yapısal bir kırılma yaratmıştır. Ankara'nın bu ezici zaferi, Moskova'daki Bolşevik karar alıcılar üzerinde şok etkisi yaratmış ve TBMM'nin geçici bir yerel isyan hareketi değil, bölgede kalıcı, rasyonel ve sınırları askeri güçle çizebilen egemen bir devlet olduğunu kanıtlamıştır.

Ancak askeri zaferlerin getirdiği bu yeni statüko, Sovyet Rusya'nın Kafkasya'yı topyekun kendi nüfuz alanı yapma stratejisini hızlandırmıştır. Kızıl Ordu, Türk ordusunun daha fazla ilerlemesini engellemek ve Kafkasya'daki kontrolünü pekiştirmek amacıyla Ermenistan ve Gürcistan'ın geri kalan topraklarını süratle Sovyetleştirmiştir. Bu durum, Türk ve Sovyet askeri birliklerini Kafkasya'da doğrudan sınır komşusu haline getirmiş ve iki devrimci rejim arasında çetin bir diplomatik pazarlık dönemini başlatmıştır.

3.3. Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) ve "Batum Tavizi"

Doğu Cephesi'ndeki askeri başarıların ve Londra Konferansı'ndaki diplomatik temasların ardından, Türk-Sovyet ilişkilerini kalıcı bir hukuki ve stratejik zemine oturtma ihtiyacı zirveye ulaşmıştır. Bu doğrultuda Yusuf Kemal Bey başkanlığındaki Türk heyeti Moskova'ya giderek çetin müzakereleri başlatmıştır. Moskova'da yürütülen görüşmeler, iki devletin birbirine duyduğu derin güvensizlik ile uluslararası sistemin dayattığı mecburi ortaklık arasındaki gerilimli çizgide ilerlemiştir. Lenin ve Dışişleri Komiseri Çiçerin, Ankara'ya yapılacak yardımların karşılığında Kafkasya'da maksimum toprak ve nüfuz elde etmek isterken, Türk heyeti Misak-ı Milli'den tek bir geri adım dahi atmama kararlılığındaydı.

3.3.1. Moskova Müzakerelerinin Düğüm Noktası: "Batum Tavizi" ve TBMM Gizli Celse Tartışmalarının Reel Politik Analizi

Müzakerelerin en kritik açmazı ve ilişkileri kopma noktasına getiren düğüm, stratejik bir liman şehri ve Elviye-i Selâse'nin parçası olan Batum üzerinde yaşanmıştır. Sovyet stratejik aklı, Batum'u Karadeniz'e açılan, Bakü petrollerinin dünyaya pazarlanacağı ve güney sınırlarının güvenliğini sağlayacak hayati bir lojistik üs olarak kodlamıştı. Bu nedenle Moskova, Batum'un Türkiye'ye bırakılmasını kesin bir dille reddediyordu. Türk heyeti ise, Batum'un Misak-ı Milli sınırları içinde yer aldığını belirterek direniyordu. Moskova'daki bu diplomatik kilitlenme, Batı cephesinden gelen askeri bir haberle, yani Birinci İnönü Zaferi'nin kazanılmasıyla Ankara lehine esnemiştir. İnönü'de Yunan ordusunun durdurulması, Bolşeviklerin Anadolu hareketinin nihai zaferine olan inancını pekiştirmiş ve onları daha uzlaşmacı bir zemine çekmiştir.

Uzun ve yıpratıcı görüşmelerin ardından 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın içeriği, realizmin "taviz-kazanç dengesi" ve "rasyonel optimize etme" ilkelerinin muazzam bir örneğidir. Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan talimatıyla Türk diplomasisi, Batı cephesindeki topyekun büyük taarruzlar için elzem olan Sovyet altın ve mühimmat akışını kesintisiz kılmak adına acı fakat rasyonel bir geri adım atmıştır. Batum'un, orada yaşayan halkın kültürel ve idari özerkliğinin korunması şartıyla

Gürcistan’a (dolaylı olarak Sovyet nüfuzuna) bırakılması kabul edilmiştir. Bu ağır tavize karşılık, Sovyet Rusya Kars, Ardahan ve Artvin’in kesin olarak Türkiye toprağı olduğunu onaylamıştır.

Batum’un bırakılabileceği ihtimalinin Ankara’ya ulaşmasıyla birlikte, TBMM’de kapalı kapılar ardında yapılan Gizli Celse tartışmaları, Türk siyasi tarihinin en ateşli ideolojik ve stratejik çatışmalarına sahne olmuştur. Özellikle Doğu illerini temsil eden mebuslar, Batum’un feda edilmesini "Misak-ı Millî’ye ihanet" olarak nitelendirmişlerdir. Bu muhalefet karşısında Mustafa Kemal Paşa ve hükümet üyeleri, meclis kürsüsünde yapısal realizmin ders niteliğindeki savunmasını yapmışlardır. Yunan ordusunu denize dökecek taarruz gücüne ulaşmak için, Sovyetlerin sağlayacağı milyonlarca altın rubleye ve on binlerce tüfeğe ihtiyaç vardı. Paşa, eğer Batum’da ısrar edilip Sovyet ittifakı kaybedilirse, topyekun memleketin kaybedileceğini anlatarak meclisi ikna etmiştir. Batum tavizi, doğu sınırını mutlak bir hukuki ve askeri güvenceye kavuşturarak Ankara’nın doğudaki tüm kolordularını Batı Cephesi’ne kaydırmasını mümkün kılan dahi bir satranç hamlesidir.

3.4. Kafkasya Denkleminin Nihai Mührü: Kars Antlaşması (13 Ekim 1921)

Moskova Antlaşması ile makro dengeler kurulmuş olsa da, Kafkasya’daki yerel hükümetlerin bu yeni statükoyu resmi olarak kabullenmesi gerekiyordu. Bu süreçte Türk ordusunun Batı cephesinde kazandığı Sakarya Meydan Muharebesi, diplomasi masasını yeniden şekillendirmiştir. Sakarya’da Yunan ordusunun stratejik olarak omurgasının kırılması, Sovyet Rusya’nın Ankara’ya olan bağlılığını en üst seviyeye çıkarmıştır. Anadolu ihtilalinin başarısız olmayacağını anlayan Moskova, Kafkasya’daki uyduları üzerindeki baskısını artırarak nihai barışın yapılmasını emretmiştir.

Bu askeri ve diplomatik konjonktürün neticesinde, 13 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Sovyet güdümündeki Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Kars Antlaşması, özü itibarıyla Moskova Antlaşması’nın hükümlerinin Güney Kafkasya cumhuriyetleri tarafından da aynen benimsendiğini tescil eden bölgesel bir mühür niteliğindedir. Antlaşma ile Türkiye’nin bugünkü doğu sınırı, Nahçıvan’ın özerk statüsü dahil olmak üzere kesin ve nihai hukuki forma kavuşturulmuştur. Doğu sınırlarının bu şekilde mutlak bir emniyete alınması, Ankara Hükümeti’nin tüm lojistik imkanları Batı’ya yığmasını sağlamış ve Büyük Taarruz'un en hayati stratejik altyapısını hazırlamıştır.

4. SERT GÜÇTEN YUMUŞAK GÜCE GEÇİŞ: EĞİTİM VE TEKNİK DİPLOMASİ (1923-1930'LAR)

Milli Mücadele’nin askeri safhasının Lozan Barış Antlaşması ile diplomatik bir zaferle taçlandırılması, Türk dış politikasında köklü bir paradigma değişimini beraberinde getirmiştir. 1920-1922 yılları arasında hem Ankara hem de Moskova için birincil öncelik olan fiziki hayatta kalma (beka) dürtüsü, yerini her iki rejimin de içsel kurumsallaşma, iktisadi kalkınma ve toplumsal modernleşme hamlelerine bıraktığı yeni bir döneme devretmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinde bu geçiş, realizmin dikte ettiği askeri ve lojistik ittifaklara dayalı "sert güç" tekelinin kırılarak, kurumsal iş birliği, teknoloji transferi ve entelektüel etkileşimi kapsayan "yumuşak güç" ve eğitim diplomasisi alanının ön plana çıkmasını ifade etmektedir.

1924 yılında Vladimir Lenin’in vefatının ardından Sovyetler Birliği’nde yaşanan iktidar mücadelesinden galip çıkan Josef Stalin’in "Tek Ülkede Sosyalizm" doktrinini ilan etmesi, Moskova’nın dış politika rotasını radikal bir biçimde etkilemiştir. Küresel bir proleter devrimi yayma idealinin ikinci plana itilerek Sovyet devletinin endüstriyel olarak tahkim edilmesini öngören bu yeni yaklaşım, eşzamanlı olarak radikal bir üst yapı devrimi ve iktisadi bağımsızlık savaşı yürüten Ankara’nın modernleşme vizyonuyla stratejik bir paralellik arz etmiştir. İki yeni rejimin de kendi içlerine dönerek kurucu ideolojilerini pekiştirmeye çalıştığı bu dönemde, diplomatik ilişkilerin kurumsal omurgasını 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması oluşturmuştur. Bu antlaşma, kültürel, bilimsel ve teknik alanlarda yürütülecek uzun soluklu iş birliklerinin de yasal altyapısını kurmuştur (Budak, 2021).

Bu yeni dönemde eğitim diplomasisi, en aktif ve işlevsel yumuşak güç enstrümanlarından biri haline gelmiştir. Ankara'nın bu süreçte geliştirdiği eğitim diplomasisi stratejisi, rasyonel bir çift yönlülük barındırmaktadır. Türkiye, bir taraftan sanayileşme hamleleri için hayati önem taşıyan ancak tarihsel miras olarak yoksun olduğu teknik uzmanlık ve mesleki-teknik eğitim modellerini karşılamak adına Sovyetler Birliği'nden yoğun bir bilgi, insan kaynağı ve teknoloji transferi gerçekleştirmiştir. Bu transfer, Batılı emperyalist finans kapitalizmine bağımlı kalmadan kalkınmayı hedefleyen realist devlet aklının en somut dış politika uygulamasıdır.

4.1. Sovyet Politeknik Eğitim Modelinin İncelenmesi ve Transfer Süreçleri

1920'lerin sonuna doğru Türkiye'nin devletçilik ilkesi doğrultusunda planlı kalkınma modellerine yönelmesi, dönemin en başarılı hızlı sanayileşme örneklerinden biri olan Sovyet eğitim ve sanayi altyapısının Türk bürokrasisi tarafından daha sistematik bir şekilde incelenmesini zorunlu kılmıştır. Çarlık Rusyası'nın ilkel tarıma bağımlı geri kalmış yapısını, "Politeknik Eğitim" (eğitimin fabrika ortamıyla entegre edilmesi) modeliyle kısa sürede dönüştüren Sovyet pedagoji sistemi, Ankara'daki karar alıcılar için cazip bir referans kaynağı olmuştur. Bu kapsamda, iki ülke arasında karşılıklı teknik eğitim heyetlerinin ziyaretleri ve uzman değişim programları sistematik bir hal almıştır. Maarif Vekaleti, Sovyet eğitim uzmanlarını Türkiye'ye davet ederek bu sistemin millî bir süzgeçten geçirilmesini sağlamıştır.

Ancak bu transfer süreci, ideolojik bir körlükle veya basit bir taklitçilikle yapılmamıştır. Türk devlet aklı, Sovyet politeknik eğitiminin merkezinde yer alan "sınıf bilinci" kavramını eğitim programlarından tamamen ayıklamış; bunun yerine "üreten millet" ve "millî iktisat" kavramlarını yerleştirerek modeli Türk devriminin ruhuna uygun hale getirmiştir. Amaç, komünist bir işçi sınıfı yaratmak değil, bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin fabrikalarını işletecek apolitik, vatansever ve teknik donanımı yüksek "uzman vatandaşlar" yetiştirmekti.

4.2. Endüstriyel İş Birliği ve Bir Vaka Analizi: Nazilli Basma Fabrikası'nın Kuruluşu

Türk-Sovyet eğitim ve teknik diplomasisinin en somut tezahürleri, Türkiye'nin 1933 yılında uygulamaya koyduğu Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde ortaya çıkmıştır. Bu planın hazırlanması aşamasında Prof. Orlov başkanlığındaki Sovyet teknik heyetinin Türkiye'ye gelerek incelemeler yapması, ilişkilerin rasyonel zeminini göstermektedir. Sovyetler Birliği, bu sanayi planının finansmanı için Türkiye'ye faizsiz ve makine/teçhizat alımında kullanılmak üzere 8 milyon altın frank tutarında uzun vadeli bir kredi açmıştır. Bu iş birliğinin taçlandığı en önemli projelerden biri, temelleri bu dönemdeki teknik protokollerle atılan ve 1937 yılında bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından açılışı yapılan Nazilli Basma Fabrikası'dır.

Nazilli Fabrikası, sadece tekstil üreten bir sanayi tesisi değil; Sovyet uzmanların mühendislik desteği, makine parkuru ve mimari konseptiyle inşa edilmiş devasa bir "sosyal kampüs" ve "uygulamalı eğitim merkezi" hüviyetindeydi. Fabrikanın kuruluş aşamasında Sovyet mühendisler, Türk işçilerine yerinde mesleki eğitimler vermiş ve know-how transferi sağlamışlardır. Fabrikanın bünyesinde kurulan işçi eğitim kursları, çıraklık okulları, sinema ve hastane, Sovyet "kombina" sisteminin yerel sosyolojiye adapte edilmiş kusursuz bir yansımasıdır. Fabrika, bölge halkı için adeta bir politeknik üniversite işlevi görmüştür. Kafkasya sınırlarında silah arkadaşlığıyla başlayan süreç, Aydın'ın Nazilli ilçesinde binlerce Türk işçisinin modern üretim tekniklerini öğrendiği bir eğitim ve sanayi kardeşliğine evrilmiştir.

5. BELGE VE ARŞİV ANALİZİ: İDEOLOJİK KORUMACILIK ALTINDA "KONTROLLÜ MODERNLEŞME"

Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin en özgün paradoksu, iki rejimen dış politikada sergilediği yüksek pragmatizm ile iç politikada uyguladıkları tavizsiz ideolojik korumacılık arasındaki keskin sınır hatlarında saklıdır. Ankara ve Moskova arasındaki bu çok katmanlı etkileşimin kodlarını çözebilmek için dönemin diplomatik yazışmaları, istihbarat raporları, TBMM Gizli Celse Zabıtları ve birincil arşiv belgelerine dayalı çalışmalar titizlikle analiz edilmelidir.

5.1. Erken Dönem Temas Girişimleri ve İdeolojik Mesafenin Sınırları

Bolşevik rejiminin Milli Mücadele hareketiyle temas kurma stratejisi, sanılanın aksine sadece Ankara'da meclisin açılmasıyla başlamamış, 1917 Devrimi'nin hemen ardındaki fetret dönemine kadar uzanmıştır. Literatürde Çakıcı ve Öksüz (2020) tarafından ortaya konulan arşivsel veriler, Bolşevik Rusya'nın Anadolu'daki direniş potansiyelini çok erken bir safhada keşfettiğini ve bu doğrultuda örtük bir diplomasi yürüttüğünü göstermektedir. Sovyet hükümeti, henüz Milli Mücadele kurumsallaşmadan önce, 15 Şubat 1919'da doğrudan İstanbul'daki Padişah hükümetine, ardından ise 13 Eylül 1919'da "Türk İşçi ve Köylülerine" hitaben dostane ilişkiler kurulmasını teklif eden beyannameler yayınlamıştır (Jaeschke, 1991). Moskova'nın bu çift yönlü stratejisi, bir yandan resmi devlet kanallarını yoklarken diğer yandan Anadolu halk tabanında ideolojik bir sempati harelesi yaratma arzusundan kaynaklanmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa, Batılı emperyalist güçlerin Türkiye'yi parçalama planlarına karşı koyabilmek adına Moskova'nın uzattığı bu yardım elini hayati bir kaldıraç olarak görmüş, ancak kuzeyden gelebilecek ideolojik ve askeri tehlikenin de ilk andan itibaren tamamen farkında olmuştur. Jaeschke (1991) tarafından aktarıldığı üzere, uluslararası tarihçiler Mustafa Kemal'in bu son derece tehlikeli ve kritik jeopolitik durumdan, ulusal bağımsızlığa zerre zarar vermeden yararlanma becerisini büyük bir diplomatik deha örneği olarak nitelendirirler. Roderic H. Davison'ın "Moskova ve Ankara'nın şu andaki düşmanları aynı olmakla birlikte nihai hedefleri tamamen farklıdır" tespiti ilişkilerin sınırlarını çizen temel aksiyomdur. Dolayısıyla, Çakıcı ve Öksüz'ün (2020) vurguladığı ilk temas girişimleri sırasında Ankara devlet aklı, Sovyetlerden gelecek askeri ve mali yardımları kabul etmeye son derece istekli davranırken, bu yardımlarla birlikte ülkeye sızabilecek Bolşevik propaganda ajanlarını Doğu sınır kapılarında çok sıkı bir askeri kontrole tabi tutmuştur.

5.2. Yayılmacı Sovyet Politikası Karşısında Ankara Hükümeti'nin Defansif Pragmatizmi

Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkilerine dair ortodoks tarih anlatısı, tarafların Batı emperyalizmine karşı pürüzsüz bir dayanışma içinde olduğunu savunma eğilimindedir. Ancak dönemin jeopolitik gerçekleri ve arşiv belgeleri, arka planda çok ciddi bir nüfuz mücadelesinin ve defansif bir dengeleme stratejisinin yürütüldüğünü açıkça belgelemektedir. Ada (2020) tarafından gerçekleştirilen kapsamlı doküman analizinde, Milli Mücadele'nin başlangıç evresinde Sovyet Rusya'nın Anadolu üzerindeki yayılmacı emelleri ile Ankara Hükümeti'nin bu emellere karşı geliştirdiği defansif pragmatizm tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmektedir.

Yüzyıllardır süregelen Çarlık Rusyası'nın sıcak denizlere inme ve Boğazlar üzerinde hakimiyet kurma yönündeki tarihsel emperyal mirası, Bolşevik rejiminin ideolojik retoriklerinin arkasında rasyonel bir devlet felsefesi olarak varlığını sürdürmüştür. Moskova, askeri ve maddi yardımları bir hayırseverlik dürtüsüyle değil, Anadolu hareketini rasyonel olarak kendi uydusu haline getirmek amacıyla bir dış politika enstrümanı olarak kullanmıştır (Ada, 2020). Ankara Hükümeti, bu gizli yayılmacı ajandaya karşı muazzam bir "defansif pragmatizm" mimarisi inşa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet askeri kanadının Anadolu içlerine doğrudan müdahale etmesine kesin bir dille set çekmiştir. Sovyetler Birliği'nden gelen silah ve altınlar Türk ordusunun lojistik birimleri tarafından teslim alınmış, ancak Sovyet askeri danışmanlarının cephe hattındaki operasyonel kararlara müdahale etmesine izin verilmemiştir. Ada'nın (2020) işaret ettiği üzere, Türk dış politikası, yüzyıllardır Rus emperyalizmine karşı direnen bir coğrafyanın tarihsel hafızasını canlı tutarak her zaman bir ihtiyat mesafesi bırakmıştır.

5.3. Eğitim Diplomasisinde İdeolojik Filtrasyon ve Kontrollü Teknik Transferi

İlişkilerin 1923 sonrasındaki kurumsallaşma evresinde, eğitim ve teknik iş birliği kanalları açıldığında, iç politikadaki istihbarat ve güvenlik bürokrasisi çok daha rafine filtrasyon yöntemleri geliştirmek zorunda kalmıştır. Ankara, Sovyetler Birliği'nin özellikle Politeknik eğitim alanındaki başarısını, halk eğitimindeki kitlesel okuryazarlık metotlarını ve ağır sanayideki planlama disiplinini yakından izlemekteydi. Ancak bu sistemlerin temel felsefesi Marksist-Leninist ideolojiye dayanıyordu ve bu ideolojinin genç cumhuriyetin milliyetçi elit yapısını dönüştürmesi riski bulunmaktaydı.

Bu riski bertaraf etmek adına, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinde de görüldüğü üzere, eğitim diplomasisi süreçleri mutlak bir "kontrollü transfer" rejimine bağlanmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki teknik enstitülere gönderilecek Türk mühendis adayları ve öğrenciler, Maarif Vekaleti ve Emniyet Umum Müdürlüğü'nün ortaklaşa yürüttüğü çok sıkı bir ideolojik süzgeçten geçirilmiştir. Moskova ve Leningrad'a ulaşan bu öğrenci grupları, Moskova'daki Türk Büyükelçiliği bünyesinde görev yapan askeri ataşeler ve diplomatlar tarafından yakından izlenmiş ve düzenli olarak Ankara'ya raporlanmıştır. Aynı filtrasyon mekanizması, Türkiye'ye davet edilen Sovyet teknik heyetleri için de işletilmiştir. Sovyet uzmanların hazırlayıp hükümete sunduğu teknik raporlar, Marksist sınıfsal analizlerden rasyonel bir bürokratik süzgeçle tamamen arındırılmıştır. Raporların sadece fen, makine işleyişi ve pedagojik yöntem gibi "nötr ve pratik" kısımları alınarak millileştirilmiştir.

6. TARTIŞMA: REEL POLİTİK VE YUMUŞAK GÜÇ DENGESİ ÜZERİNE BİR SENTEZ

Atatürk dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin 1920'den 1930'ların ortalarına kadar uzanan tarihsel seyri, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki geleneksel paradigma içi tartışmaları aşan, son derece kompleks ve çok katmanlı bir vaka sunmaktadır. Bu etkileşim, realizmin öngördüğü "beka" kaygısıyla başlayan, sınırların karşılıklı rasyonel tavizlerle çizilmesiyle olgunlaşan ve nihayetinde yumuşak gücün "kontrollü transferi" (eğitim ve sanayi diplomasisi) ile kurumsallaşan, eşine az rastlanır bir jeopolitik ustalık eseridir.

6.1. Güvenlik İkileminin Aşılması ve Rasyonel Kazanç Optimizasyonu

Uluslararası İlişkiler teorilerinde "Güvenlik İkilemi" (Security Dilemma), anarşik bir sistemde bir devletin kendi güvenliğini artırmak için attığı askeri adımların, diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanması ve bu durumun karşılıklı bir tırmanmaya yol açması durumunu ifade eder. 1920'lerin başında Güney Kafkasya, tam da bölesi bir güvenlik ikileminin merkez üssüydü. Türk ordusunun Gümrü'ye kadar ilerlemesi Sovyetleri ne kadar tedirgin etmişse, Kızıl Ordu'nun Kafkasya'ya girmesi de Ankara'yı o denli kaygılandırmıştır. Ancak her iki aktör de, bu güvenlik ikileminin sıcak bir çatışmaya dönüşmesinin yalnızca ortak düşman olan İngiliz emperyalizminin işe yarayacağını rasyonel bir biçimde hesaplamıştır.

Bu noktada Mustafa Kemal Atatürk ve Vladimir Lenin'in lider diplomasisi, klasik bir "sıfır toplamlı oyun" (zero-sum game) yerine, diplomatik bir "kazanç optimizasyonu" stratejisi izlemiştir. Batum tavizi bu stratejinin en parlak teorik örneğidir. Ankara, Batum üzerindeki siyasi egemenlik iddiasından vazgeçerek kendi maksimalist hedefini sınırlandırmış; buna karşılık doğu sınırının nihai güvenliğini ve hayati önem taşıyan lojistik akışı güvence altına almıştır. Moskova ise, güneyinde güçlü, bağımsız fakat dost bir "tampon bölge" kurulmasına razı olmuştur. Realist kuramın öngördüğü üzere devletler, dış politikada mutlak ideallerin değil, sahanın güç dengelerinin izin verdiği "en iyi rasyonel sonucun" peşinden gitmişlerdir.

6.2. İdeolojik Asimetrinin Yönetimi: Dış Politikada Söylem ve Eylem Ayrışması

Makale boyunca vurgulanan en kritik bulgulardan biri, Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrinde "ideolojinin" bir belirleyici değil, sadece diplomatik bir araç olarak kullanılmış olmasıdır. Uluslararası İlişkiler literatüründe devlet davranışları incelenirken, aktörlerin resmi "söylemleri" (rhetoric) ile sahadaki pratik "eylemleri" (action) arasındaki makas, o devletin pragmatizm seviyesini ölçer. Türk-Sovyet ilişkilerinde bu makas, bilinçli ve stratejik olarak son derece açık tutulmuştur.

Moskova yönetimi, Anadolu hareketini sürekli olarak küresel kapitalizme başkaldıran "ezilen halklar dayanışmasının" bir parçası olarak sunmuştur. Ancak eylemde, Ankara'nın ülkede yerli komünist kadroları tasfiye etmesine ses çıkarmamış, stratejik bir sessizliğe bürünmüştür. Sovyet dış politikası, bir avuç yerel komünist uğruna, güneyindeki devasa askeri kalkanı İngilizlere kaptırma riskini göze alamamıştır. Aynı pragmatik yaklaşım Ankara cephesinde de kusursuzca işletilmiştir. Türk diplomatik yazışmalarında "emperyalizme karşı yoldaşlık" kavramları sıklıkla kullanılmış, ancak bu sıcak söylem, hiçbir zaman Türk eğitim sisteminin veya devlet aygıtının Marksist ilkelerle dizayn edilmesine izin vermemiştir. Söylemde

kurulan bu devasa ortaklık, eylemde "kontrollü, rasyonel ve sınırları egemenlik haklarıyla çizilmiş" bir teknik iş birliği olarak kalmıştır.

6.3. Askeri İttifaktan Kurumsal İş Birliğine Geçişin Teorik Anlamı

Eğitim ve teknik diplomasi süreçleri (1923-1930'lar), devletlerarası ilişkilerde yumuşak gücün sert güç kazanımlarını nasıl kalıcı hale getirdiğini göstermektedir. Gümrü, Moskova ve Kars antlaşmaları taraflar arasındaki hukuki ve askeri zemini inşa etmiş; ancak bu zeminin üzerinde barışçıl bir geleceğin inşa edilmesi, karşılıklı eğitim protokolleri ve sanayi yardımlarıyla mümkün olmuştur. Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Nazilli Basma Fabrikası gibi projelerde Sovyet kredisini ve teknik uzmanlığını kullanması, uluslararası ekonomi politiği açısından da hayati bir bağımsızlık hamlesidir. Batılı devletlerin Lozan sonrasında Türkiye'ye yönelik ekonomik imtiyaz beklentileri sürerken, Ankara'nın sanayileşme hamlesini Sovyetler Birliği gibi bir aktörle gerçekleştirmesi, Türkiye'nin pazarlık gücünü artırmıştır (hedging strategy).

Sonuç olarak, Sovyet eğitim modelinin Türkiye'ye transferi, asimetrik bir kültürel emperyalizm veya zihinsel bir bağımlılık yaratmamıştır. Aksine, dönemin Türk karar alıcıları, dışarıdan gelen bu yumuşak güç unsurlarını "ithal ikameci" bir mantıkla alıp, millî kültür ve bağımsızlık ruhuyla sentezleyerek kendi merkez-çevre denklemlerini kurgulamışlardır. Atatürk ve Lenin dönemiyle başlayıp 1930'lara uzanan bu eşsiz diplomatik laboratuvar, devletlerin zıtlıklar içinde nasıl uyum bulabileceğini ve beka dürtüsünün nasıl kalıcı bir kalkınma ortaklığına dönüşebileceğini kanıtlamaktadır.

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası sistemin geçirdiği radikal yapısal dönüşümler, Westphalia düzeninden beri süregelen güç merkezlerini yıkarken, geride hayatta kalma mücadelesi veren yeni siyasi aktörler bırakmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın enkazı üzerinde yükselen ve emperyalist güçlerin çevreleme politikalarına maruz kalan Ankara Hükümeti ile Ekim Devrimi sonrası siyasi izolasyona itilen Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler, bu sistemik krizin ürettiği en çarpıcı diplomatik fenomendir. Bu çalışmada süreç analizi yöntemiyle elde edilen bulgular, Atatürk ve Lenin liderliğinde temelleri atılan Türk-Sovyet ilişkilerinin salt bir tarihsel kardeşlik miti olmadığını; aksine Uluslararası İlişkiler disiplininin realizm teorisi sınırları içinde kurgulanmış, en üst düzeyde pragmatik, rasyonel ve çok boyutlu bir hayatta kalma ve dengeleme stratejisi olduğunu tartışmasız bir biçimde kanıtlamaktadır.

Kafkasya Denklemi, iki devletin askeri ve hukuki sınırlarının nasıl karşılıklı şüpheler ve acımasız pazarlıklarla çizildiğinin laboratuvarıdır. Mustafa Kemal Atatürk’ün Kafkasya’daki Sovyet yayılmacılığına karşı gösterdiği defansif pragmatizm ve Moskova müzakerelerinde Batum gibi hayati bir Misak-ı Millî toprağının Gürcistan'a bırakılması tavizi, dış politikada duygusal dogmaların yerinin olmadığının en net göstergesidir. Batum tavizi, doğu sınırını mutlak bir hukuki emniyete almak ve Batı Cephesi'ndeki Yunan işgalini kıracak devasa lojistik yardımları güvenceye almak için rasyonel bir fedakarlıktır. Çalışmanın ikinci boyutunu oluşturan 1923 sonrası dönem ise, sert gücün yarattığı güvenlik şemsiyesinin altının nasıl yumuşak güç ve eğitim/teknik diplomasi ile doldurulduğunu ortaya koymaktadır. Ankara devlet aklı, Batılı kapitalist devletlerin ekonomik boyunduruğuna girmeden bağımsız bir sanayi altyapısı kurabilmek için, Sovyetler Birliği’nin Politeknik Eğitim modelinden ve sanayi kredisinden (Nazilli Basma Fabrikası örneğinde olduğu gibi) azami ölçüde faydalanmıştır. Ancak bu süreçte, Türkiye'nin Sovyet sistemine asimetrik bir ideolojik bağımlılık geliştirmediği, rafine bir "kontrollü modernleşme" stratejisi izlediği arşiv belgeleriyle sabittir.

Nihai olarak, Atatürk ve Lenin dönemlerinde şekillenen ve rasyonel devlet çıkarlarına dayandırılan bu çok yönlü dış politika modeli, Türk dış politikasının kurumsal hafızasına devasa bir miras bırakmıştır. Bu miras; kriz anlarında büyük güçler arasındaki rekabetten kendi lehlerine manevra alanı yaratabilme (hedging), farklı siyasi sistemlere sahip komşularla iç işlerine karışmama prensibiyle işlevsel ortaklıklar kurabilme ve büyük stratejik resme odaklanabilme becerisidir. Bugünün anarşik ve çok kutuplu küresel sisteminde de Türkiye'nin Avrasya jeopolitiğinde ve bölge devletleriyle yürüttüğü ilişkilerde başvuracağı en

rasyonel stratejik pusula, 1920'lerin o çetin şartlarında sınanmış ve başarıya ulaşmış olan bu ideolojiden arındırılmış realist devlet aklı olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Ada, T. (2020). Milli Mücadele döneminin başlangıç evresinde yayılmacı Sovyet politikası ve Ankara Hükümeti'nin yaklaşımı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124(244), 83-102.

Aralov, S. İ. (2010). *Bir Sovyet diplomatının Türkiye hatıraları* (H. Â. Ediz, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

Aslan, Y. (2018). Bolşevik Rusların Millî Mücadele hareketine bakışı ve ilişkiler. *Belleten*, 82(295), 1077-1114. https://doi.org/10.37879/belleten.2018.1077

Budak, M. (2021). Millî Mücadele döneminde yayılmacı Sovyet politikası ve Ankara Hükümeti'nin yaklaşımı. *Yeni Türkiye Dergisi*, (119), 115-132.

Çakıcı, N., & Öksüz, H. (2020). Bolşevik Ruslar'ın Millî Mücadele hareketiyle temas kurma girişimleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 16(32), 717-746.

Gürün, K. (1991). 1919-1939 yılları arasındaki Türk-Rus yakınlaşması hakkında bir inceleme (Atatürk dönemi Sovyet politikası hakkında). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21), 521-554.

Jaeschke, G. (1991). 1919-1939 yılları arasındaki Türk-Rus yakınlaşması hakkında bir inceleme (H. Zamantılı, Çev.). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(21), 521-554.

Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.

TBMM. (1959). *TBMM gizli celse zabıtları (I. Devre)* (Cilt 1-2). TBMM Matbaası.

Walt, S. M. (1987). *The origins of alliances*. Cornell University Press.

* Üçüncü Sınıf Lisans Öğrenci, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aydın / TÜRKİYE, E-posta: nisanur.demirkaynak@stu.adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8194-091X